

بررسی دلایل افزونی بسامد پارادوکسی در سبک هندی

دکتر مراد اسماعیلی*

دکتر حسین حسن پور آلاشتی**

چکیده

سبک هندی متمایزترین سبک شعری کلاسیک فارسی است که با سبک‌های قبل و بعد خود تمایزی آشکار دارد و اصول و موازین خاص خود را داراست؛ از جمله این عنصر تمایزبخش بسامد فراوان تصاویر پارادوکسی در کنار صناعی چون: حسامیزی، تجرید، اسلوب معادله و... است. توجه ویژه شاعران این سبک به پارادوکس و نقشی که این شگرد ادبی در ساختار شعر آن‌ها دارد، سبب گردید تا نگارندگان این جستار، به بررسی دلایل افزونی بسامد پارادوکس در شعر آن‌ها بپردازند. بر اساس یافته‌های این تحقیق، تصاویر پارادوکسی دارای کارکردهایی چون: ابهام‌انگیزی و دشواری، هنجارگریزی، ایجاز، دو بعدی بودن، تازگی و ایجاد شگفتی و لذت هستند که با معیارهای شعری و زیبایی‌شناختی سبک هندی تناسب و همخوانی فراوانی دارد و همین امر سبب استقبال و استفاده فراوان شاعران این سبک، از این شگرد ادبی شده است.

کلیدواژه‌ها: سبک هندی، تصاویر پارادوکسی، بسامد، ابهام، ایجاز.

استادیار زبان و ادبیات فارسی دانشگاه گنبد کاووس (نویسنده مسئول) *Email: esmaeili@gonbadu.ac.ir

**Email: h.hasanpour@umz.ac.ir

دانشیار زبان و ادبیات فارسی دانشگاه مازندران

تاریخ پذیرش: ۹۴/۱۰/۱۸

تاریخ دریافت: ۹۳/۱۲/۱۲

مقدمه

شعر فارسی پس از قرن هشتم و سپری شدن دوران شاعران بزرگی چون سعدی، مولوی و حافظ به سمت انحطاط کشیده شد و شاعران از اواخر قرن هشتم تا اوایل قرن دهم کاری جز تکرار و تقلید شیوهی گذشتگان نکردند؛ به نحوی که جامی، بزرگ‌ترین شاعر این دوران که به تعبیری خاتم‌الشعرا نیز نامیده می‌شود، به عقیده‌ی برخی از منتقدان هیچ تصویر بدیعی ندارد و جز بازسازی و تقلید از آثار گذشتگان کاری صورت نداده است (رک: مایل هروی، ۱۳۷۷: ۱۳۳؛ نائل خانلری، ۱۳۷۱: ۲۶۱). در قرن دهم شاعران مکتب وقوع، متوجه نوعی انحطاط و بحران در شعر فارسی شده بودند و تلاش کردند که این عیب را مرتفع سازند؛ این شاعران «آگاهانه یا نا آگاهانه دریافتند که در فاصله‌ی حافظ و جامی (واندکی پس از این روزگار)، شعر فارسی، جز تکرار کاری نکرده است. بنابراین آنها فکر می‌کردند که باید در جست و جوی فتح دنیاهای تازه برآمد. اما این دنیای تازه را چگونه باید فتح می‌کرد؟ گویا عملاً پاسخ این بود که شعر ناگزیر باید به تجربه‌ی زندگی نزدیک شود» (شفیعی کدکنی، ۱۳۷۸: ۲۷)

اگرچه شاعران مکتب وقوع، به فکر تحول در شعر فارسی افتادند و هدفشان ترسیم دنیاهای جدید در شعر فارسی بود، اما «در نوآوری چیز تازه‌ای به عناصر شعر فارسی نیفزودند. در حقیقت، می‌توان گفت که آنان از برخی جنبه‌های مزاحم تصنع عجیب و غریب آن کاستند. از این روی، شعر فارسی را ساده‌تر کردند. بر روی هم، می‌توان گفت که تنها ویژگی ثابت شعر آنان، توجهی است که به حالات مختلف عاشقان و تجارب روزانه‌ی زندگیشان نشان می‌دهند» (همان: ۲۹).

نگرش محدود و سطحی شاعران مکتب وقوع و تکرار بیان روابط بین عاشق و معشوق در این مکتب، در ادامه مورد استقبال شاعران قرار نگرفت و کسانی «چون حسین ثنایی، ملک قمی، عرفی شیرازی ... منکر روش پیشینیان شده، طرزی جدید بر روی کار آوردند» (گوپاموی، ۱۳۶۳: ۱۴) و سبکی تازه به نام سبک هندی بنا نهادند. برخلاف شعر شاعران مکتب وقوع، که تحول زیادی در سنت شعر فارسی صورت ندادند، «در ادبیات سبک هندی گسست از سنت قدیم شعر فارسی به وضوح احساس می‌شود. تأکید بر نوجویی و توجه به مضامین نو و معنی بیگانه و تازگی در شعر- که از اصول بنیادین اندیشه‌ی این دوره است- شاعر را بر آن می‌دارد تا به جای مطالعه در آثار سنتی، خلاقیت را در درون خود بجوید و هویت خود را در خویشتن خود پیدا کند و متکی به گذشتگان نباشد» (فتوحی، ۱/ ۱۳۸۵: ۵۷). بدین طریق، شاعران سبک هندی در تمام حوزه‌ها و عرصه‌های شعری، راهی متفاوت را پیمودند که از دوره‌های قبل متمایز بود.

افزونی بسامد استفاده از پارادوکس و تصاویر پارادوکسی در کنار شگردهایی چون افزونی بسامد حسامیزی، اسلوب معادله ... از بنیادی‌ترین شگردهای مورد استفاده‌ی شاعران سبک هندی است. اگرچه بهره‌گیری از پارادوکس در ادبیات فارسی سابقه‌ی زیادی دارد، اما بسامد استفاده از این شگرد در آثار شاعران سبک هندی افزون‌تر و دلیل کاربرد آن با دیگر دوره‌ها و سبک‌های شعر فارسی متفاوت بوده است؛ شاعران سبک خراسانی از آن جایی که در طبیعت حضور دارند و عقل و حواس ظاهری در آفرینش شعر آنها قویاً حضور دارد و رشته‌ی پیوند شاعر با قوانین طبیعت و ادراکات طبیعی سخت محکم است، از تصاویر پارادوکسی کمتر بهره برده‌اند (فتوحی، ۱۳۸۵/۲: ۳۳۱). در سبک عراقی با گسترش عرفان و به ویژه در ادبیات مغانه و شطحیات صوفیه، چه در نظم و چه در نثر، این صنعت به وفور مورد استفاده‌ی شاعران و نویسندگان قرار می‌گیرد. استفاده از این صنعت نزد صوفیه طبیعی می‌نماید؛ در حقیقت، «شمار فراوانی از تصاویر پارادوکسی که در شعر و ادب ما مکرر به کار رفته‌اند، در توجیه و بیان بینش‌های عرفانی یا در پیوند با آن بوده‌اند. زیرا بینش‌های عرفانی و باورهای صوفیانه، همه در فضایی فراتر از آنچه عرف و عقل می‌شناسد قرار دارند» (راستگو، ۱۳۷۷: ۲۹) و به همین دلیل، بنیادی‌ترین دلیل وجود کلام متناقض‌نما در آثار عرفا، ویژگی بیان‌ناپذیری تجربه‌های عرفانی است و تقریباً همه عرفایی که گفتاری پارادوکسی دارند خود نیز بارها به آگاهی از کلام متناقض‌نمای خود و بیان‌ناپذیری آن اشاره کرده‌اند (حسن‌لی، ۱۳۷۷: ۴۱).

بیان مساله و سوال تحقیق

در سبک هندی، استفاده از پارادوکس بسیار مورد توجه و استقبال شاعران واقع شده است. بهره‌گیری فراوان شاعران این سبک از پارادوکس و تصاویر پارادوکسی و بسامد فراوان این شگرد در شعر شاعران این سبک را می‌توان خود نوعی پارادوکس محسوب کرد؛ چرا که، اگر شاعران عارف پیشه شعر و سخنان متناقض خود را در حالات بی‌خویشی و ناهوشیاری بر زبان آورده‌اند، آن‌هم از جهانی که تجربه ناپذیر است، اما شاعر سبک هندی کاملاً هوشیار است و برخلاف شاعران عارف، که در زمان سرودن شعر، یک «رگش هوشیار نیست»، شاعر این سبک «یک رگ ناهوشیار» ندارند. سؤالی که نگارندگان در پی پاسخ‌گویی به آن هستند این است که چه ویژگی‌هایی در پارادوکس و تصاویر پارادوکسی وجود دارد که شاعران سبک هندی، که دقت فراوانی در استفاده از صنایع در شعر دارند، به وفور از آن استفاده می‌کنند و یا به تعبیری، چه دلایلی وجود دارد که سبب شده است این شگرد، تا این حد، مورد استفاده شاعران این سبک قرار گیرد.

نگارندگان مقاله‌ی حاضر بر این باورند که تصاویر پارادوکسی دارای مختصات خاصی هستند که با نظام و معیارهای مهم زیبایی‌شناختی شعر سبک هندی متناسب بوده و همخوانی چشمگیری دارد؛ بدین سبب، در این جستار پس از اشاره‌ای کوتاه به چیستی پارادوکس و کارکردهای مهم آن، به بررسی چرایی استقبال شاعران سبک هندی از تصاویر پارادوکسی پرداخته خواهد شد. و سپس مختصات سبک هندی بنابر نقدهای آن دوره و شعر شاعران این سبک، که با کارکردهای پارادوکس همخوان است، بیان می‌شود.

پیشینه‌ی پژوهش

هیچ پژوهش مستقلی پیرامون بررسی چرایی افزونی بسامد تصاویر پارادوکسی در سبک هندی صورت نگرفته است؛ اما برخی از منتقدان به افزونی بسامد این شگرد و چگونگی استفاده‌ی از آن در شعر برخی از شاعران این سبک اشاراتی کرده‌اند. شفیع‌ی کدکنی (۱۳۷۹) در کتاب *شاعر آیینه-ها*، افزونی بسامد تصاویر پارادوکسی را یکی از عناصر سبکی شعر بیدل دهلوی دانسته، مثال‌هایی از این شگرد را از دیوان بیدل استخراج نموده است. واحد (۱۳۸۴) در مقاله‌ی *تصاویر و مفاهیم متناقض‌نما در شعر صائب تبریزی*، برخی از زمینه‌های شکل‌گیری و گسترش تصاویر و مفاهیم متناقض‌نما را همانند: بیان مباحث و مسائل عالی عرفانی و فراعقلی، بیان مسائل عاشقانه، نکته‌سنجی و خیال‌پردازی، وصف ذات مقدس باری تعالی، وضع سیاسی و اجتماعی روزگار و تأثیر فرهنگ عامه، در شعر صائب تبریزی بیان کرده است و سپس به استخراج انواع متناقض‌نماها در شعر شاعر پرداخته است. گلی و بافکر (۱۳۸۷) در مقاله‌ی *متناقض‌نمایی (پارادوکس) در شعر صائب تبریزی*، ضمن استخراج برخی از انواع پارادوکس در شعر شاعر، عواملی چون: باریک‌اندیشی، دوگانگی و ناسازی‌های موجود در نهاد و نهان طبیعت و اجتماع، زبان شعر، تحول تکاملی ادبیات، بیان برخی مسائل حاد اجتماعی و محدودیت حوزه‌ی کارایی زبان را به عنوان عوامل شکل‌گیری این شگرد در شعر شاعر برشمرده‌اند.

پارادوکس

یکی از انواع آشنایی‌زدایی هنری در زبان، استفاده از پارادوکس و تصاویر پارادوکسی است. واژه‌ی پارادوکس معادل با «التناقض الظاهری» در ادبیات عرب و «متناقض‌نما» در ادب فارسی است. اصل و منشأ آن واژه‌ی یونانی Paradoxon مرکب از Para به معنی «مقابل» یا «متناقض» و Doxa به معنی «عقیده و نظر» است (Guralnik, 1960: p.1029) برای واژه پارادوکس

تعاریف فراوانی ارائه شده است (رک: چناری، ۱۳۷۷: ۱۳-۲۰)؛ برای مثال کادن در تعریف آن می-نویسد: «سخنی متناقض با خود (حتی عبث) که در نگاهی دقیق‌تر، حقیقتی را که جامع اضداد است در خود دارد» (کادن، ۱۳۸۰: ۳۰۵). همچنین در تعریفی دیگر آمده است که پارادوکس بیانی است آشکارا متناقض یا ناسازگار با عقیده و یا منطق و عقیده‌ی عموم، اما به خلاف مهمل بودن ظاهری معنا یا حقیقتی را در بر دارد (Gary, 1990 : p.150).

منتقدان پیرامون بیان اهمیت و زیبایی‌های پارادوکس و تصاویر پارادوکسیکال نظرانی را ابراز کرده و نکاتی را برشمرده‌اند؛ برای مثال، وحیدیان کامیار بر این باور است که پارادوکس یکی از بدیع‌ترین و برجسته‌ترین شگردهای شاعری و کلام ادبی است؛ شگردی سخت زیبا و رندانه (وحیدیان کامیار، ۱۳۷۶: ۲۹۴). همچنین راستگو معتقد است که پارادوکس «بی تردید از عوامل بلاغت افزایی است که پایه و مایه‌ی سخن را بالا می‌برد و گیرایی و دلنشینی و ذوق‌پذیری آن را افزونی می‌بخشد» (راستگو، ۱۳۶۸: ۲۹).

پارادوکس و سبک هندی

همان‌گونه که در مقدمه اشاره شد، سبک هندی با سبک‌های قبل و بعد از خود دارای تفاوت-های بنیادینی بوده، اصول و موازین خاص خود را داراست و به تعبیری «به کلی از آثار ادبی ادوار دیگر متمایز است» (مؤتمن، ۱۳۷۱: ۳۳۴)؛ این تمایز چنان آشکار است که از دید غیر فارسی‌زبانانی که به بررسی شعر فارسی پرداخته‌اند نیز پنهان نمانده است؛ علامه شبلی نعمانی در این باره می-نویسد: «قدما و متوسطین هیچ اندیشه و فکری را به طور پیچیده بیان نمی‌کردند، برخلاف متأخرین که ملتزمند سخنی که می‌گویند، آن را پیچ داده بگویند و این پیچیدگی از اینجا ناشی می‌شود که مضمونی که در چند بیت باید بیان نمود، آن را در یک بیت شعر گنجانیده، ادا می‌کنند» (نعمانی، ۱۳۶۸: ۱۸). همچنین ادوارد براون می‌نویسد: «گفتار شعرای [سبک هندی] را خارجی‌ها به آسانی می‌فهمند و بنابراین شهرت می‌یابند؛ در صورتی که بهترین اشعار و عالی‌ترین گفتار شاعران معروف ایران را خارج از دسترس خود می‌بینند. با نهایت خجالت اعتراف می‌کنم که در این مورد، ذوق من نیز با خارجی‌ها همراه و موافق است» (براون، ۱۳۷۵: ۱۳۳). در حقیقت، همین گسست و فاصله گرفتن از شیوه و سبک شاعران پیشین است که سبب می‌شود ناقدان شعر دوره بازگشت، شیوه شاعران سبک هندی را خلاف فصاحت و دور از بلاغت بدانند و به شاعران آن دوره توصیه کنند که: «برای همه شعرا فرض است که برای حفظ ارزش‌های ادبی به شیوه قدما - که توأم با فصاحت

و بلاغت بوده است - برگشت نمایند» (خاتمی، ۱۳۷۱: ۵۰). با این تفاسیر بدیهی می‌نماید که برای بررسی و پژوهش پیرامون این سبک و شعرهای شاعران آن به ناچار می‌بایست در حوزه‌های مختلف موازین و اصول دوره‌های قبل را کنار نهاد و به موازین جدید نظر داشت.

در حوزه‌ی صور خیال و استفاده از شگردهای ادبی، استفاده از پارادوکس و خلق تصاویر پارادوکسی یکی از اساسی‌ترین عناصر مورد توجه و علاقه شاعران این سبک است؛ این تمایل و در پی آن بسامد فراوان این صنعت در شعر شاعران مورد نظر سبب شده است که توجه منتقدان همان دوره نیز به این شگرد در شعر آنها جلب شود. برای مثال آزاد بلگرامی در کتاب غزالان الهند چند نوع پارادوکس را با نام‌های قلب ماهیت، استبداد، طغیان، تسلط، اعتساف و مواله العدو از بلاغت هندی ترجمه کرده و برای آنها نمونه‌هایی از شعر فارسی آورده است؛ علاوه بر این، خود او نیز سخنان متناقض نمای شاعران را به دقت کاویده و چند نوع پارادوکس شعری را شناسایی و آنها را با نام‌های: وفاق، تشبث، غضب، جراثقیل، تحول و خارق نامگذاری کرده است. (ر.ک. آزاد بلگرامی، ۱۳۸۲: ۵۲-۸۲) منتقدان در دوره معاصر نیز به استفاده شاعران سبک هندی از پارادوکس و بسامد چشمگیر این شگرد ادبی به عنوان یکی از اساسی‌ترین ویژگی‌هایی بیانی شعر سبک هندی اشاره کرده‌اند (ر.ک. شفیعی کدکنی، ۱۳۷۹: ۵۷؛ حسن پور آلاشتی، ۱۳۸۴: ۸۳؛ غلامرضایی، ۱۳۸۱: ۲۴۸؛ محمدی، ۱۳۷۴: ۲۲۳). از آنجایی که ابتدای این مقاله بر تحلیل و بررسی چرایی استقبال شاعران سبک هندی از پارادوکس است، در این قسمت به بررسی کارکردهای پارادوکس و تناسب آنها با معیارهای زیبایی‌شناختی و نقد ادبی در سبک هندی پرداخته می‌شود.

بررسی کارکردهای پارادوکس و تناسب و همخوانی آن با بوطیقای سبک هندی

پارادوکس دارای کارکردهای متنوعی است که این کارکردها در بوطیقای سبک هندی از اهمیت فراوانی برخوردار است. در ادامه، شش کارکرد مهم پارادوکس، که ارزش و اهمیت آنها، به تفاریق مورد ادعان منتقدان و در زیبایی‌شناسی و بوطیقای سبک هندی قابل مشاهده است، به شکل جداگانه مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۱- ابهام و پیچیدگی

استفاده از پارادوکس و خلق تصاویر پارادوکسی سبب مبهم شدن سخن شده و روند فهم را پیچیده‌تر می‌کند. بنابراین استفاده از تناقض در شعر ضرورتاً به ایجاد ابهام و تنش می‌انجامد و هر

چه تناقض عالی تر باشد، تنش بیشتر می شود (Empson, 1997: p.272) در حقیقت، پارادوکس «سرشار از ابهام هنری و درنگ آفرین است و جریان خودکار ادراک را در هم می ریزد» (فتوحی، ۱۳۸۵/۲: ۳۳۰).

ابهام و پیچیدگی در سبک هندی نیز دارای اهمیت فراوانی است. در حقیقت، جریان عمده در شعر این عصر، گرایش به جانب دشواری و پیچیدگی دارد و طبق معیارهای جمال‌شناختی شاعران این جریان، شعر مشکل و دشوار که معنای آن به سادگی دریافت نشود، بهترین شعر است. بر این اساس، این گرایش شاعر را به تلاشی سخت برای دستیابی به معنی و مضمون تازه و بیگانه وادار می کند. معنایی که وقتی که در شعر پیچیده می شود به سادگی به ذهن مخاطب نیاید و اعجاب و شگفتی او را برانگیزد (فتوحی، ۱۳۸۵/۱: ۳۹).

در تذکره‌های ادبی این دوره نیز، علاوه بر شعر شاعران، یکی از پر اهمیت ترین موضوعات، دشواری شعر و قابلیت توجیحات متعدد آن است (رک: لودی، ۱۳۷۷: ۱۴۳) و به همین سبب بحث «معنی» و «یعنی» در برخی تذکره‌ها دیده می شود. در توضیح این دو واژه باید گفت به عقیده منتقدان آن روز «آنچه از شعر بی تکلف حاصل شود معنی است و آنچه به توجیه و تکلف برآید یعنی» (شفیعی کدکنی، ۱۳۷۵: ۲۷).

بهره‌گیری از تصاویر پارادوکسیکال یکی از مهم ترین شیوه‌هایی است که شاعران سبک هندی به مدد آن به هرچه بیشتر شدن ابهام و پیچیدگی شعر خویش دست می یازند؛ چراکه در میان اجزای این تصاویر تناقض وجود دارد و در عالم واقع هرگز چنان عناصری با هم یافت نمی شوند؛ در نتیجه تصویر مبهم تر شده و ادراک آن نیز دشوار می گردد. برای مثال در بیت:

در غمستانی که عشرت را نیابی خنده روی
من به صد جوش تبسم گریه‌ی ماتم کنم
(آملی، بی تا: ۶۷۲)

عشرت باید در غمستان، خنده روی باشد که اگر نبود آنگاه شاعر به صد جوش تبسم گریه ماتم سر خواهد داد. طبعاً درک «صد جوش تبسم گریستن» ساده نخواهد بود. و نیز از این دست است:

تربیت یافته باغچه عقل بود
گل داغی که زند دست جنون بر سر ما
(همان: ۲۲۲)

ابهام معنایی بیت از آنجا ناشی می شود که دقیقاً نمی توان دریافت که عقل چگونه موجب جنون و البته تبعات بعدی آن می شود.

همچنین ابیاتی چون:

عاقل ز کار دنیا بسیار لابلالی است   همسایه جنون است عقلی که کامل افتد

(کلیم کاشانی، ۱۳۶۲: ۱۳۹).

تهنیت جز در مصیبت پیش ما عیب است عیب   عید را در شهر ما رسم مبارک باد نیست

(عرفی شیرازی، بی تا: ۲۴۹)

۲- تازه و جدید بودن

از دیگر کارکردهای پارادوکس، ایجاد تصاویر جدید و خلق تجربه‌های جدید در حیطه زبان کلیشه‌ای و مورد استعمال گذشتگان است و به همین سبب است که به عقیده برخی پارادوکس «تمرین آزادی بی سابقه‌ای است در زبان ملال انگیز روزمره» (فتوحی، ۱۳۸۵/۲: ۳۳۰).

در سبک هندی نیز آنچه بیشترین اهمیت را داراست ادای لفظ به گونه‌ای است که تا قبل از آن سابقه نداشته باشد و از رهگذر این الفاظ بدیع، آفریدن مضامینی بکر و نو. در حقیقت، شاعران سبک هندی بیشترین تلاش خود را صرف آفریدن مضامین تازه و بکر کرده‌اند و به همین سبب، در شعر این دوره، این مضمون است که بیشترین اهمیت را داراست و جای موضوعات شعری را می‌گیرد؛ تا آنجا که به عقیده برخی «شعر سبک هندی شعر مضمون است نه موضوع» (شمیسا، ۱۳۷۴: ۲۹۸). از آنجایی که «مضمون نو در این شیوه، خمیر مایه کار است» (قهرمان، ۱۳۷۶: ۱۴) شاعران این سبک نیز به دنبال تصاویر و تجربیاتی‌اند که بتوان از دل آن‌ها مضامین نو و تازه خلق کنند. به طبع استفاده از تصاویر پارادوکسی به سبب تازگی، یکی از شگردهایی است که می‌تواند به شاعران این سبک برای رسیدن به هدف خود یاری رساند و شعر آن‌ها را از شائبه ابتذال دور کند. برای مثال شاعر این سبک برای اینکه از مفهوم قانع بودن که در اشعار گذشتگان به وفور آمده است، تصویری بدیع و نو بسازد، از پارادوکس استفاده کرده و مضمونی تازه را خلق می‌کند:

هرگز از می نشود جام نگونش خالی   هر که چون لاله شود با دل پر خون قانع

(صائب تبریزی، ۱۳۷۱: ۵: ۵۱۳۳)

که خالی نشدن جام نگون از می، تصویری متناقض است که سبب خلق مضمونی جدید و به

تعبیری رنگین شده است. و همچنین در بیت:

ما دماغ خشک را از باده روشن کرده‌ایم   بارها این شمع را از آب روشن کرده‌ایم

(همان: ۵۴۵)

روشن کردن دماغ از باده و روشن کردن شمع از آب، تصاویری پارادوکسی اند که شاعر به مدد آن‌ها توانسته است مضامینی تازه خلق کند.

و همچنین ابیاتی چون:

بی گناهی کم گناهی نیست در دیوان عفو
ای عزیزان جرم یوسف پاکدامانی بس است
(همان، ج ۲: ۵۱۰)

طالع نگر که کشت امیدم ز آب سوخت
در کشوری که برق هوادار خرمن است
(کلیم کاشانی، ۱۳۶۲: ۱۱۰)

در غمستانی که عشرت را نیابی خنده روی
من به صد جوش تبسم خنده‌ی ماتم کنم
(طالب آملی، بی تا: ۶۷۲)

۳- برجسته‌سازی و آشنایی‌زدایی

تصاویر پارادوکسی از طریق عادت شکنی و مخالفت با منطق و باورهای رایج، سبب برجسته‌سازی و آشنایی‌زدایی می‌شوند. به همین سبب، تصاویر متناقض‌نما جدید و نوآیین است و آشکار است که مضامین جدید و نوآیین ذوق‌پذیرتر و دلنشین‌تراند (راستگو، ۱۳۶۸: ۲۹). مضافاً این‌که شاعر با کمک این شگرد بیانی، مضمون ادعایی (کذب شاعری) می‌آفریند و با گریز از منطق حاکم بر هستی، به آفرینش جهانی دیگر دست می‌یازد؛ یعنی همان جهان مطلوب و تخیلی که در قلمرو نظام علیّت، امکان وجود آن میسر نمی‌باشد، در شعر ساخته می‌شود (دیچز، ۱۳۶۶: ۲۵۶). شاعران این سبک برای دستیابی به این شیوه جدید و نگاه تازه، به استفاده از آشنایی‌زدایی و هنجارگریزی در حوزه‌ی معنا دست یازیده‌اند. نه تنها شاعران این دوره، بلکه ناقدان این دوره نیز به مقوله آشنایی‌زدایی در شعر توجه ویژه‌ای داشته‌اند؛ شفیعی کدکنی درین باره می‌نویسد: «آنچه ما با توجه نقد مدرن فرنگی، آشنایی‌زدایی می‌نامیم، مورد توجه اینان [منتقدان دوره مورد نظر] نیز بوده است ولی بیشتر در حوزه دلالت‌ها و معنی‌شناسی. مثلاً آشنایی‌زدایی در حوزه بیان و تصویر؛ همان چیزی که این ناقدان، آن را تلاش معنی بیگانه می‌خوانند» (شفیعی کدکنی، ۱۳۷۵: ۴۹).

واضح است که استفاده از پارادوکس و تصاویر پارادوکسی تا چه حد می‌تواند برای شاعران سبک هندی، که خود نماینده هنجارشکنان بوده‌اند، مفید واقع شود؛ این شاعران با به کارگیری

تصاویر پارادوکسی، که خود یکی از وجوه هنجارگریزی معنایی است، به برخی از اسامی و شخصیت‌ها بار معنایی تازه‌یی داده‌اند که کاملاً بدیع و برخلاف تلقی گذشتگان از آنها بوده است و بدین روش، معانی و تصاویری غریب و بیگانه را خلق کرده‌اند. برای مثال خضر، آب حیوان، حضرت ایوب، حضرت سلیمان، حاتم طایی، و ... در برخی از شعرهای این دوره به گونه‌ای کاملاً متفاوت از باورهای رایج به کار گرفته شده است. در ذیل به برخی از این موارد اشاره می‌شود.

خضر گم کرده راه

در بیابانی که از گم کرده راهان است خضر چشم آن دارم که نقش پا به فریادم رسد.
(صائب تبریزی، ۱۳۷۱: ۱۱۸۶)

خضر گلو تشنه

بالعطش بگشا لب که خضر وادی عشق گلوی تشنه در آب حیات زمزم سوخت.
(عرفی شیرازی، ۱۳۶۲: ۲۲۸)

ناشکیب ایوب

امید صلح از آن ناشکیب ایوبست که دشمن آشتی انگیز و دوست محبوب است
(همان: ۲۲۵)

زهر از دست مسیحا گرفتن

با چنین طالع ویران چه توان کرد کلیم زهر تا چند کس از دست مسیحا گیرد
(کلیم کاشانی، ۱۳۶۲: ۱۵۹)

۴- ایجاز

این شگرد دارای ایجاز هنری بسیار نیرومندی است (فتوحی، ۱۳۸۵/۲: ۳۳۰؛ وحیدیان کامیار، ۱۳۷۶: ۲۹۱) و همین امر یکی از دلایل استقبال شاعران سبک هندی از آن شده است؛ در توضیح این امر باید گفت، اگرچه قالب اصلی شعر سبک هندی غزل است و بهترین آثار به جا مانده از آن روزگار، بی‌هیچ تردیدی دیوان غزلیات شاعران است، اما با مروری به غزلیات آن دوره، خواننده‌ی آشنا با ادبیات فارسی، متوجه تمایزی میان غزلیات این سبک و با غزلیات دوره‌های قبل و غزل شاعرانی چون سعدی، مولوی و ... می‌شود؛ چرا که در غزلیات سبک هندی غالباً ارتباط طولی میان ابیات و به تعبیری محور عمودی وجود ندارد و تمام تلاش شاعران این

سبک، خلق تک بیت‌های زیبا و آفریدن مضمون تازه در یک بیت است. در واقع، «در غزل‌های سبک هندی هر بیت برای خود دنیای مستقل و جداگانه‌ای است؛ با ویژگی‌های خاص خود. تنها چیزی که سبب اتحاد صورت یک شعر می‌شود، زنجیر وزن و قافیه و ردیف است» (محمدی، ۱۳۷۴: ۱۱۹) و به همین دلیل است که برخی از آشنایان به دانش سبک‌شناسی، قالب اصلی سبک هندی را نه غزل، بلکه تک بیت (فرد) دانسته‌اند (غلامرضایی، ۱۳۸۱: ۲۳۶؛ شمیسا، ۱۳۷۴: ۲۹۹؛ حسن پور آلاشتی، ۱۳۸۴: ۲۷). شفیع کدکنی یکی از آشناترین منتقدان در حوزه‌ی سبک هندی از این هم فراتر رفته و مصراع را دریچه‌ای برای فهم شعر سبک هندی می‌داند و می‌نویسد: «در بسیاری موارد، مصراع‌ها کار یک دیوان شعر را انجام می‌دهند» (شفیع کدکنی، ۱۳۷۹: ۷۹). همچنین تأکید بر تک بیت‌ها و مصراع‌ها در اشعار شاعران این سبک، باعث خلق مفاهیمی جدید چون: پیش مصرع و مصرع برجسته یا رنگین شده است، که در شعر دوره‌های قبل سابقه نداشته است.

همان‌گونه که منتقدان اشاره کرده بودند، پارادوکس و تصاویر پارادوکسی دارای ایجاز بسیار نیرومندی است؛ این امر می‌تواند برای شاعران سبک هندی که می‌بایست تمام مقصود و اندیشه خود را در قالب یک بیت و یا یک مصراع بیان کنند، بسیار سودمند واقع شود. برای مثال بیدل دهلوی که برای به تصویر کشیدن عوالم عرفانی و تجربه‌های خود از پارادوکس استفاده کرده، به صورتی کاملاً موجز مقصود خود را بیان می‌کند:

غیر عریانی لباسی نیست تا پوشد کسی
از خجالت چون صدا در خویش پنهانیم ما
(بیدل دهلوی، ۱۳۶۸: ۸۳)

و همچنین:

با کمال اتحاد از وصل مهجوریم ما
همچو ساغر می به لب داریم و مخموریم ما
(همان: ۲۴۰)

و یا عرفی شیرازی برای بیان اینکه سالک می‌بایست تمامی تعلقات را ترک کند، از پارادوکس بهره گرفته و تمام مقصود خود را، که به موانع پیشروی سالک اشاره دارد، در یک مصرع بیان کرده است:

آن رهروی که شاد به ترک تعلق است
بت سنگ راه و بت شکنی سنگ راه اوست
(عرفی شیرازی، بی تا: ۲۲)

و یا ابیاتی چون:

برای قافله کعبه سبکباری هزار بدرقه و راهبر چو رهن نیست

(کلیم کاشانی، ۱۳۶۲: ۱۲۴)

از خرابی می شود دل صاحب گنج گهر نیست معماری به از ویرانی این بنیاد را

(صائب تبریزی، ۱۳۷۱، ج: ۱، ۲۸)

۵- دو بعدی بودن

پارادوکس یکی از شگردهایی است که کلام را دو بعدی می‌سازد؛ یک بعد متناقض آن عجیب است و باور نکردنی و بعد دیگر آن حقیقتی را در بر دارد (وحیدیان کامیار، ۱۳۷۶: ۲۹۱؛ فتوحی، ۱۳۸۵/۲: ۳۳۰).

این کارکرد برای شاعران سبک هندی بسیار سودمند و مؤثر واقع می‌شود؛ چرا که شعر سبک هندی جوهره خود را در هنرنمایی می‌بیند نه در بازگویی حقایق یا بیان معنویت؛ بدین سبب، روش شاعران این سبک نیز برای رسیدن به این خواسته با روش شاعران سبک‌های قبل از آنان متفاوت است. در بلاغت فارسی قبل از سبک هندی، اصل بر سادگی و روشنی لفظ و معنی و تخیلات بوده و بر آن تأکید کرده‌اند؛ اما جریان ادبی مسلط در این عصر - همان گونه که گفته شد - گرایش به جانب دشواری و پیچیدگی است و بر اساس معیارهای زیبایی شناختی منتقدان و شاعران این جریان، شعر مشکل و دشواری که معنای آن به سادگی دریافت نشود، بهترین شعر است. در حقیقت، در سبک هندی با صورتی دیگر از تخیل روبرو می‌شویم؛ تصاویر چندبعدی و تو در تو و نازک خیال، به پیچیدگی و نازکی معنی و دورخیالی شعر می‌انجامد (فتوحی، ۱۳۸۵: ۲۴).

یکی از شگردهایی که در سبک هندی برای افزایش ابعاد تصویر کاربرد دارد، استفاده از تصاویر پارادوکسی است. شاعران این سبک، برای چند بعدی کردن ابیات خود و ایجاد ابهام، توجه ویژه‌ای به آوردن تصاویر پارادوکسی داشته‌اند. علاوه بر این، شاعران مورد نظر به آوردن تصاویر پارادوکسی به همراه تصاویر انتزاعی علاقه نشان داده‌اند؛ چرا که هرگاه تصویر انتزاعی که خود به اعتبار بعد تصویر امری مبهم و پیچیده است، با تصاویر ذهنی دیگر آمیخته می‌شود طبعاً به میزان گسترش ابعاد تصویر، معنی نیز مبهم و دیرپاب‌تر می‌شود و این ابهام معنایی تصویر آن گاه عمیق‌تر می‌شود و سخن تا مرز غموض و پیچیدگی‌اش پیش می‌رود که تصاویر پارادوکسیکال و یا حس-آمیزی شده با چندین تصویر دیگر ترکیب و تصاویر تو در تو و چند بعدی را موجب می‌شود. برای مثال طالب آملی در این بیت:

چه واله مانده‌ای ای چاشنی بر زهر خند خود بین شهد تبسم رادر آغوش نمکدانش
(آملی، بی تا: ۶۲۷).

با به کارگیری پارادوکس در کنار تصاویر انتزاعی، تصویری شش بعدی خلق می کند که به شدت ابهام انگیز است (رک: حسن پور آلاشتی، ۱۳۸۰: ۹۹-۱۰۲).
و همچنین ابیات زیر که به سبب چند بعدی بودن، هر چه بیشتر به ابهام انگیزی و ایجاد شگفتی یاری رسانده است.

خضر وقت خود شدم چون سرو از بی حاصلی برگ بی برگی عجب خرم بهاری داشته است
(صائب تبریزی، ۱۳۷۱، ج ۲: ۵۶۰)
ترک دنیا کرده را باطن مصفا می شود چشم پوشیدن ز اوضاع جهان واکردن است
(همان: ۵۳۷)
در باغ دهر از خنکی های روزگار هر جا سموم بیش وزد خوش هواتر است
(کلیم کاشانی، ۱۳۶۲: ۱۰۷)

۶- شگفتی انگیزی و ایجاد لذت

به نظر می رسد که پارادوکس بیش از هر شگردی شگفت انگیز و غریب باشد؛ زیرا خلاف عقل، عرف و عادت است. در این فن هنری ترکیب و همزیستی دو نقیض، موجب جلب توجه خواننده می شود و شگفتی و تأمل او را برمی انگیزد و ذهن کنجکاوش را به کشف زیبایی و حقیقت معنی نهان وا می دارد و سبب احساس شعف و لذت در خواننده می گردد (رک. شفیع کدکنی، ۱۳۷۶: ۶۰؛ راستگو، ۱۳۶۸: ۲۹؛ چناری، ۱۳۷۷: ۲۲۰؛ وحیدیان کامیار، ۱۳۷۶: ۲۹۲؛ فتوحی، ۱۳۸۵/۲: ۳۳۰).

ایجاد شگفتی و لذت در شعر سبک هندی از اهمیت بسیار زیادی برخوردار است؛ در حقیقت، شعر سبک هندی شعر لذت است، نه معنویت. در بررسی شعر این عصر، به وضوح دریافته می شود که ذوق زیبایی شناسی شاعران و مخاطبان مفتون و مسحور لحظه های لذت بخش شاعرانه است؛ این لحظه ها که از کشف و ابداع های تخیلی و ایجاد تناسب های لفظی و خیالی مایه می گیرد، بیشترین توجه شاعران را به خود معطوف ساخته است (حسن پور آلاشتی، ۱۳۸۴: ۲۶).

فرایند آفریدن لذت در شعر سبب شده است تا شاعران این سبک، تمام تلاش خود را صرف خیال بندی و حیرت انگیزی کنند؛ چرا که با کشف و ابداع مضامین تازه و تصاویر جدید، برای خود و مخاطبان نشان لذت روحی فراهم می کنند؛ چنان که صائب تبریزی می سراید:

در غریبی آشنا از آشنا هرگز نیافت
 لذتی کز معنی بیگانه می‌یابیم ما
 (صائب تبریزی، ۱۳۷۱، ج ۱: ۱۳۴)

به همین سبب است که «می‌توان شعر این دوره را مولود لقاح ایماژها دانست، نه فرزند لقاح اندیشه‌ها و ایده‌ها» (حسن پور آلاشتی، ۱۳۸۴: ۲۷).

همان‌گونه که در ابتدای بحث گفته شد، تصاویر پارادوکسی یکی از صنایعی است که می‌تواند بیشترین احساس شگفتی و لذت را برای مخاطب به همراه داشته باشد؛ چراکه مخاطب با تصویری بدیع روبرو می‌شود که در عالم واقع امکان تحقق آن وجود ندارد و هیچ‌گاه چنین صحنه‌ای را در عالم محسوس و واقعی پیرامون خود تجربه نکرده است و در مواجهه با چنین تصاویری مجبور خواهد شد به روابط و تناسبات درون بیت و تصویر توجه کرده، آنها را دریابد و کشف آن روابط سبب شگفتی و لذت در او خواهد شد. برای مثال در بیت:

روزگاری بود باهم کفر و ایمان جنگ داشت
 صلح داد آن زلف و عارض کفر و ایمان را به هم
 (صائب تبریزی، ۱۳۷۱، ج ۵: ۵۴۳۲)

صلح کفر و ایمان تصویری پارادوکسی است که شاعر با بهره‌گیری از تشبیهی مضمّر، کفر را به زلف و ایمان را به عارض تشبیه کرده است و این تصویر متناقض را بر پایه تشبیه ساخته و مضمونی بکر را خلق کرده است که از دقت و دریافتن این روابط برای مخاطب سبب شگفتی و لذت خواهد شد. همچنین در بیت:

گر در این میخانه از بیداد دوران چون قدح
 دل ز خون لبریز باشد چهره خندان خوشتر است
 (کلیم کاشانی، ۱۳۶۲: ۱۰۸)

چهره خندان داشتن با وجود لبریز بودن دل از خون، پارادوکس است اما پس از دریافتن رابطه این امر با شراب درون قدح، که اگرچه به رنگ خون است اما در هنگام ریخته شدن در ظروف دیگر صدایی قهقهه مانند می‌دهد، سبب شگفتی و لذت می‌شود.

نتیجه

شعر سبک هندی، شعری است که اساس خود را در تصویرسازی‌های بدیع و الفاظ تازه می‌یابد؛ بر این اساس، شاعران این سبک در تلاش برای دستیابی به شگردهایی بوده‌اند که به آنها برای رسیدن به این هدف یاری رساند. استفاده از پارادوکس و خلق تصاویر پارادوکسیکال یکی از

این شگردهاست که به وفور مورد توجه شاعران این سبک بوده، بسامد بسیار بالایی در شعر آنها دارد.

دلیل این امر را باید در تناسب و اشتراکات کارکردهای پارادوکس با معیارهای زیبایی شناسی شاعران و ناقدان آن دوره و بوطیقای شعر سبک هندی جست؛ چرا که ویژگی‌هایی چون: ابهام و پیچیدگی، ایجاز، دو بعدی بودن، تازگی، برجستگی و شگفت‌انگیزی و ایجاد لذت، که از کارکردهای اساسی تصاویر پارادوکسی است، در سبک هندی نیز معیار شعر و شاعری بوده و از سوی منتقدان ترویج می‌شده است. به تعبیری، این کارکردها با اصول و موازین شعر سبک هندی همخوانی و تناسب کامل داشته است. به این سبب طبیعی می‌نماید که شاعران سبک هندی علاقه‌ی زیادی به پارادوکس و خلق تصاویر پارادوکسی داشته باشند و بسامد این تصاویر در شعر آنها چشمگیر و قابل اعتنا باشد. همچنین این تصاویر یکی از شگردهایی است که شاعران سبک هندی به مدد آن موفق به خلق مضامین تازه و جدید شده‌اند که در سبک هندی در رأس امور قرار دارد.

منابع

- ۱- آزاد بلگرامی، میرغلامعلی، غزالان الهند، تصحیح سیروس شمیسا، تهران: انتشارات صدای معاصر، ۱۳۸۲.
- ۲- آملی، طالب، کلیات اشعار، به اهتمام و تصحیح شهاب طاهری. تهران: سنایی، بی تا.
- ۳- براون، ادوارد گرانویل، تاریخ ادبیات ایران: از صفویه تا عصر قاجار، مترجم بهرام مقدادی، تهران: مروارید، ۱۳۷۵.
- ۴- بیدل دهلوی، میرزا عبدالقادر، دیوان بیدل، تصحیح فال محمد خسته و خلیل الله خلیلی، به اهتمام حسن آهی، تهران: کتابفروشی فروغی، ۱۳۶۸.
- ۵- چناری، امیر، متناقض نمایی در شعر فارسی، نشر فرزانه روز، ۱۳۷۷.
- ۶- حسن پور آلاشتی، حسین، طرز تازه: سبک شناسی غزل سبک هندی، تهران: سخن، ۱۳۸۴.
- ۷- «عوامل ابهام معنایی در شعر طالب آملی»، پژوهشهای زبان و ادب فارسی، سال سوم، شماره ی نهم، صص ۹۳-۱۸۰، ۱۳۹۰.
- ۸- حسن لی، کاووس، «آمیزش ناسازها»، ادبیات معاصر، شماره ی ۲۳ و ۲۴، ۱۳۷۷.
- ۹- حسینی، حسن، بیدل، سپهری و سبک هندی، تهران: سروش، ۱۳۶۷.
- ۱۰- خاتمی، احمد، سبک هندی و دوره ی بازگشت، ناشر: بهارستان، ۱۳۷۱.
- ۱۱- دیچز، دیوید، شیوه های نقد ادبی، ترجمه ی غلامحسین یوسفی و محمدتقی صدقیانی، تهران: انتشارات علمی، ۱۳۶۶.
- ۱۲- راستگو، سید محمد، «خلاف آمد»، کیهان فرهنگی، سال ششم، شماره ی ۹، صص ۶۸-۷۱، ۱۳۶۸.
- ۱۳- شفیعی کدکنی، محمدرضا، ادبیات فارسی از عصر جامی تا روزگار ما، ترجمه ی حجت الله اصیل، تهران: نشر نی، ۱۳۷۸.
- ۱۴- «شاعر آینه ها (بررسی سبک هندی و شعر بیدل دهلوی)»، تهران: آگه، ۱۳۷۹.
- ۱۵- «شاعری در هجوم منتقدان: نقد ادبی در سبک هندی پیرامون شعر حزین لاهیجی». نشر آگه، ۱۳۷۵.

- ۱۶- شمس لنگرودی، محمد، **گردباد شور جنون** (سبک هندی، کلیم کاشانی و گزیده‌ی اشعار)، تهران: نشر چشمه، ۱۳۶۷.
- ۱۷- شمیسا، سیروس، **سبک شناسی شعر**، انتشارات فردوس، ۱۳۷۴.
- ۱۸- صائب تبریزی، محمد علی، **دیوان صائب تبریزی**، به کوشش محمد قهرمان، جلد ۱، ۲، ۳، ۴، ۶، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۷۱.
- ۱۹- صفا، ذبیح الله، **تاریخ ادبیات در ایران**، جلد پنجم، بخش یکم، انتشارات فردوسی، ۱۳۶۳.
- ۲۰- عرفی شیرازی، کلیات عرفی شیرازی، به کوشش جواهری «وجدی»، تهران: سنایی، بی تا.
- ۲۱- غلامرضایی، محمد، **سبک شناسی شعر فارسی از رودکی تا شاملو**، تهران: نشر جامی، ۱۳۸۱.
- ۲۲- فتوحی رودمجنی، محمود، **نقد ادبی در سبک هندی**، تهران: انتشارات سخن، ۱/ ۱۳۸۵.
- ۲۳- .....، **بلاغت تصویر**، تهران: انتشارات سخن، ۲/ ۱۳۸۵.
- ۲۴- قهرمان، محمد، **برگزیده‌ی اشعار صائب و دیوان اشعار دیگر شعرای معروف سبک هندی**، تهران: سمت، ۱۳۷۶.
- ۲۵- کادن، جی. ای، **فرهنگ توصیفی ادبیات و نقد**، ترجمه‌ی کاظم فیروزمند، تهران: شادگان، - ۱۳۸۰.
- ۲۶- کاشانی، کلیم، **دیوان کلیم کاشانی**، با مقدمه و حواشی و فرهنگ لغات مهدی افشار، چاپ اول، انتشارات زرین، ۱۳۶۲.
- ۲۷- گلی، احمد و سردار بافکر، «**متناقض نمایی (پارادوکس) در شعر صائب**»، پژوهشهای ادبی، شماره‌ی ۲۰، صص ۱۳۱ - ۱۵۹، ۱۳۸۷.
- ۲۸- گویاموی، محمد قدرت الله، **تذکره نتایج الافکار**، چاپخانه سلطانی بمبئی نمبر ۳، چاپ شانزده، ۱۳۳۶.
- ۲۹- لودی، شیرعلی خان، **تذکره مرآت الخیال**، به اهتمام حمید حسینی، با همکاری بهروز صفرزاده، انتشارات روزنه، چاپ اول، ۱۳۷۷.
- ۳۰- محمدی، محمد حسین، **بیگانه مثل معنی (نقد و تحلیل شعر صائب و سبک هندی)**، نشر میترا، ۱۳۷۴.
- ۳۱- مؤتمن، زین العابدین، **تحول شعر فارسی**، انتشارات طهوری، ۱۳۷۱.

- ۳۲- ناتل خانلری، پرویز، «یادی از صائب»، صائب و سبک هندی، به کوشش و تألیف محمد رسول دریگشت، جلد اول، نشر قطره، ۱۳۷۱.
- ۳۳- نجیب هروی، مایل، جامی، تهران: طرح نو، ۱۳۷۷.
- ۳۴- نعمانی، شبلی، شعرالعجم یا تاریخ شعرا و ادبیات ایران (۳ و ۴ و ۵)، ترجمه‌ی سید محمدتقی فخر داعی گیلانی، چاپ سوم، چاپخانه‌ی آشنا، ۱۳۶۸.
- ۳۵- واحد، اسدالله، «تصاویر و مفاهیم متناقض نما در شعر صائب تبریزی»، پژوهشنامه‌ی علوم انسانی، شماره ۴۵ - ۴۶، صص ۲۴۷ - ۲۶۰، ۱۳۸۴.
- ۳۶- وحیدیان کامیار، تقی، «متناقض نما در ادبیات»، نشریه‌ی دانشکده‌ی ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد، سال بیست و هشتم، شماره‌ی ۳ و ۴، صص ۲۷۱-۲۹۴، ۱۳۷۱.
- ۳۷- Empson, William, **Seven Types Of Ambiguity**, London: Pelican Books & Chatto and Windus, 1997.
- ۳۸- Gary, Martin, **A Dictionary Of Literary Terms**, Six Impression, Hong kong: Long man, 1990.
- ۳۹- Guralnik, David. B, **Websters New World Dictionary**, Prentice Hall Press, New York, 1986.